

Н. М. Бирко, відділ освіти Хмельницької РДА

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Бирко Н. М.

Особливості формування толерантності учнів молодшого шкільного віку

У статті проаналізовано особливості молодшого шкільного віку у контексті формування толерантності учнів початкової школи. Визначено головні характеристики молодшого шкільного віку. Встановлено, що останнім часом проблема толерантності молодших школярів стала предметом вивчення низки науковців – як вітчизняних, так і зарубіжних. З'ясовано, що провідним чинником, який впливає на розвиток толерантності молодших школярів, є їх включення в середовище школи як особливого соціального простору, для якого характерними є соціальна й культурна структурованість, наявність ключових осіб (педагогів, вихователів), значне зростання інформаційних потоків пізнавального й загальнокультурного характеру. Розкрито провідні типи толерантності молодших школярів і встановлено, що толерантність молодшого школяра – це природна толерантність з елементами морально-етичної, які продовжуватимуть розвиватися у середніх та старших класах за умови створення в початковій школі середовища толерантності.

Ключові слова: толерантність, толерантна особистість, толерантна особистість молодшого школяра.

Бирко Н. М.

Особенности формирования толерантности учащихся младшего школьного возраста

В статье проанализированы особенности младшего школьного возраста в контексте формирования толерантности учащихся начальной школы. Определены главные характеристики младшего школьного возраста. Установлено, что в последнее время проблема толерантности младших школьников стала предметом изучения ряда ученых – как отечественных, так и зарубежных. Выяснено, что ведущим фактором, влияющим на развитие толерантности младших школьников, является их включение в среду школы как особого социального пространства, для которого характерны социальная и культурная структурированность, наличие ключевых лиц (педагогов, воспитателей), значительный рост информационных потоков познавательного и общекультурного характера. Раскрыты ведущие типы толерантности младших школьников и установлено, что толерантность младшего школьника – это естественная толерантность с элементами морально – этической, которые будут

продолжать развиваться в средних и старших классах при условии создания в школе среды толерантности.

Ключевые слова: толерантность, толерантная личность, толерантная личность младшего школьника.

В останні десятиліття, із завершенням радянського періоду розвитку педагогічної науки, проблема толерантності в науково-педагогічному розумінні стала предметом зацікавлення багатьох педагогів – як теоретиків, так і практиків. Нова епоха в розвитку школи і педагогіки стала вимагати нових підходів до побудови міжособистісних відносин між людьми, незалежно від їх віку, статі, расової чи етнічної належності, віросповідання, індивідуального світобачення та ін.

Так, Н. Асташова розглянула проблему формування професійних цінностей педагога [1]; у працях Г. Солдатової запропоновано тренінгову програму формування толерантності підлітків [2]; М. Мацьковський розглянув проблему толерантності з соціологічної точки зору [3, с.141 – 155.]; В. Сітаров аналізує основи ненасильницької педагогіки [4]; В. Шалін пропонує розглядати процес формування культури толерантності [5, с. 8 – 10.] тощо.

Науково-теоретичний аналіз стану розвитку толерантності учнів початкової школи продемонстрував, що на цей процес справляють свій вплив *особливості цієї вікової групи*, які стали предметом наукового дослідження у працях Л. Божович, Л. Виготського, В. Давидова, В. Зеньковського, Я. Коломинського, О. Леонтєва, В. Сухомлинського, Г. Цукерман та ін. [6; 7, с. 22 – 33; 8; 9; 10, с. 21 – 30; 11; 12; 13, с. 39 – 40]. Спираючись на дослідження зазначених вище науковців, можемо дійти висновку, що *учні початкової школи* як об'єкт дослідження у межах проблеми формування толерантності вивчаються значно рідше.

Мета статті – проаналізувати особливості молодшого шкільного віку у контексті формування толерантності учнів початкової школи. Визначити головні характеристики молодшого шкільного віку, чинники, які впливають на дітей початкової школи, провідні типи толерантності молодших школярів.

У професійній діяльності учителя початкових класів, підготовці якого присвячено досить багато наукових праць (О. А. Абдулліна, Н. М. Боритко, С. М. Вашуленко, І. В. Гавриш, І. А. Зязюн, С. М. Мартиненко, С. О. Сисоєва та ін.) важливу роль відіграє спрямованість педагогічного процесу на формування у школярів стійких духовно-моральних цінностей: прагнення жити в мирі й злагоді, партнерстві й взаємовигідному співробітництві; дотримання права людини як найвищого мірила цивілізації; любові до батьківського дому і рідного краю; істинного гуманізму, який виражається в діяльній доброті, співстражданні й милосерді, збереженні довкілля.

Як стверджують науковці, *головні характеристики молодшого шкільного віку* як особливої групи є такими:

1) перебудова пізнавальних процесів та розвиток довільної уваги, сприйняття, пам'яті; перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення; формування системи конкретних понять;

2) розвиток саморегуляції, формування вольових характеристик; розвиток самооцінки на основі оцінки референтних осіб (насамперед, вчителів);

3) розвиток упевненості в собі, компетентності, якщо є підтримка з боку референтних осіб; розвиток неупевненості, зневіри у власних силах, втрати інтересу до навчання – якщо переважає критичне ставлення з боку дорослих;

4) оволодіння вміннями читати, писати, рахувати, накопичувати знання; зростання рівня навичок домашньої праці [14, с. 171].

Основним *чинником*, що впливає на розвиток толерантності молодших школярів, є їх включення в середовище школи як особливого соціального простору, для якого характерними є соціальна й культурна структурованість, наявність ключових осіб (педагогів, вихователів), значне зростання інформаційних потоків пізнавального й загальнокультурного характеру. Як справедливо зазначає М. Василюк, з приходом дитини до школи вона входить у систему взаємин між дітьми, які так само прийшли до школи з різним життєвим досвідом, багажем культури своєї сім'ї, родини, етносу, релігії тощо [15].

З моменту входження дитини в шкільне середовище вона поступово формує *основний вид своєї діяльності* – навчання. Тому для молодших школярів важливим є саме когнітивний аспект виховання толерантності. Крім того, для молодшого школяра найвищим стимулом поведінки й діяльності є схвалення з боку вчителя, що вимагає від педагога особливо коректного ставлення до проблем вияву інтолерантності учнів початкової школи.

Відносини з однолітками у молодшому шкільному віці, як правило, зумовлюються зовнішніми атрибутами (сидять за однією партою, ідуть разом до школи, близько живуть тощо).

Формування особистості молодшого школяра передбачає розвиток у нього *етичних уявлень і понять*, що має безпосереднє відношення до толерантності. У процесі їх розвитку мають бути реалізовані основні напрями виховання толерантності, як-от: усвідомлення принципів взаємозалежності і взаємодоповнюваності як провідних у людських взаєминах; залучення дітей до культур різноманітних народів світу; виховання поваги до представників різних соціокультурних груп – на рівні сім'ї, класу, школи, оточуючого середовища спілкування тощо.

Результатом діяльності вчителя початкових класів з формування толерантності учнів має стати розвиток **толерантної особистості учня початкової школи**. Означена особистість повинна розвинути у себе такі провідні характеристики:

- Моральна культура життєдіяльності молодшого школяра;
- Толерантна свідомість;
- Культура толерантної поведінки і спілкування;
- Достатній рівень самореалізації у навчально-виховному процесі початкової школи.

Молодший школяр з достатнім рівнем розвиненості толерантності успішно взаємодіє в колективі, може протистояти не толерантним стосункам, є достатньо соціально адаптованою в середовищі класу та школи. Успішність і ефективність процесу формування толерантної особистості учня початкової

школи залежить від скоординованості зусиль всіх учасників освітнього процесу, центром якого є вчитель початкових класів, оскільки він являється у цьому віці основною референтною особою. До групи *суб'єктів формування толерантної особистості* належать також батьки, інші учні-початківці, інші вчителі, які присутні в навчальному процесі початкової школи (вчитель іноземної мови, фізкультури, музики та ін.), а також вихователі групи продовженого дня.

Враховуючи напрацювання вітчизняних учених стосовно визначення провідних типів толерантності, ми співвіднесли їх з особливостями молодшого шкільного віку і представили результати в табл. 1.

Таблиця 1

**Провідні типи толерантності та особливості їх формування
у молодшому шкільному віці**

Тип толерантності	Загальна характеристика типу толерантності	Специфіка формування у молодшому шкільному віці
Зовнішня	Переконання про можливість існування власної позиції у інших людей; здатність розглядати конфліктні ситуації з різних поглядів	Переконання в можливості існування іншої позиції стосується, насамперед, референтних осіб молодшого школяра – батьків та вчителів. Розгляд конфліктних ситуацій відбувається на емоційно-спонтанному рівні
Внутрішня	здатність зберігати рівновагу у різних несподіваних ситуаціях: конфлікт, невизначеність, ризик, стрес; приймати	Внутрішня толерантність у молодшому шкільному віці лише починає формуватися. Учні початкової школи, як правило, не наділені здатністю зберігати рівновагу в ситуаціях конфлікту,

	рішення і діяти в цих умовах, навіть якщо невідомі всі факти й можливі наслідки	невизначеності, стресу, а тим більше приймати толерантні рішення в таких ситуаціях
Природна	Природна толерантність означає сформовану відкритість та довірливість особистості без уваги на поділ досвіду на індивідуальний та соціальний	У поведінці й свідомості молодшого школяра переважає саме природна толерантність, насамперед, по відношенню до членів сім'ї та вчителів. З часом соціальний досвід молодшого школяра дає йому можливість сформувані інші види толерантності
Моральна	Моральна толерантність означає терпиме ставлення до моральних установок інших людей; дозволяє сприймати іншу людину як носія власної сукупності моральних норм, які можуть відрізнятися від власних уявлень особистості	Основи моральної толерантності закладаються в молодшому шкільному віці на засадах сімейної моралі, етноконфесійних норм та правил поведінки з іншими людьми
Етична	В основі етичної толерантності лежить сформована самодостатність особистості, що	Елементи етичної толерантності в молодшому шкільному віці закладаються за допомогою виховання поваги до своєї сім'ї, батьків, школи, свого

	дозволяє їй з повагою ставитися не лише до інших, але й до самої себе	найближчого оточення, до якого належить молодший школяр. Таким чином у нього розвивається і повага до самого себе
--	---	---

Як свідчить табл. 1, для молодшого шкільного віку найбільш характерною є *природна толерантність з елементами морально-етичної*.

Таким чином, нами проаналізовано особливості молодшого шкільного віку у контексті формування толерантності учнів початкової школи. Встановлено, що останнім часом проблема толерантності молодших школярів стала предметом вивчення низки науковців – як вітчизняних, так і зарубіжних. З'ясовано, що провідним чинником, який впливає на розвиток толерантності молодших школярів, є їх включення в середовище школи як особливого соціального простору, для якого характерними є соціальна й культурна структурованість, наявність ключових осіб (педагогів, вихователів), значне зростання інформаційних потоків пізнавального й загальнокультурного характеру.

Проблема формування толерантності в учнів початкової школи, на наш погляд, є досить актуальною і мало досліджуваною проблемою. Толерантність молодшого школяра – це природна толерантність з елементами морально-етичної, які продовжуватимуть розвиватися у середніх та старших класах за умови створення в початковій школі середовища толерантності. Тож наша публікація не вичерпує всіх аспектів цієї проблеми.

Література

1. **Асташова Н. А.** Учитель: проблема выбора и формирования ценностей / Н. А. Асташова. – М. : МППИ ; Воронеж : НПО МОДЭК, 2000. – 272 с.
2. **Как** стать великодушным : тренинги толерантности для подростков / под ред. Г. У. Солдатовой. – М. : МГУ, 2003. – 184 с.

3. **Мацковский М. С.** Толерантность как объект социологического исследования // Межкультурный диалог : исследования и практика / под ред. Г. У. Солдатовой, Т. Ю. Прокофьевой, Т. А. Лютой. – М. : Центр СМИ МГУ, 2004. – С. 141 – 155.

4. **Ситаров В. А.** Педагогика и психология ненасилия в образовательном процессе : учеб. пос. для студентов пед. вузов / В. А. Ситаров, В. Г. Маралов. – М. : Academia, 2000. – 216 с.

5. **Шалин В. В.** Образование и формирование культуры толерантности / В. В. Шалин // История. Первое сентября. – 2002. – № 11. – С. 8 – 10.

6. **Выготский Л. С.** Детская психология / Л. С. Выготский // Собр. соч. : в 6-ти томах. – Т. 4. – М. : Педагогика, 1984. – 432 с.

7. **Давыдов В. В.** Генезис и развитие личности в детском возрасте / В. В. Давыдов // Вопросы психологии. – 1992. – № 1 – 2. – С. 22 – 33.

8. **Зеньковский В. В.** Психология детства / В. В. Зеньковский. – Екатеринбург : Деловая книга, 1995. – 348 с.

9. **Изучение** мотивации поведения детей и подростков / под ред. Л. И. Божович, Л. В. Благоннадежиной. – М. : Педагогика, 1972. – 352 с.

10. **Коломинский Я. Л.** Становление субъективной социальности у детей раннего возраста. / Я. Л. Коломинский, С. С. Харин // Вопросы психологии. – 1991. – № 6. – С. 21 – 30.

11. **Леонтьев А. Н.** Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.

12. **Сухомлинский В. А.** Мудрая власть коллектива / В. А. Сухомлинский. – М. : Молодая гвардия, 1975. – 239 с.

13. **Цукерман Г. А.** Условия развития рефлексии у шестилеток / Г. А. Цукерман // Вопросы психологии. – 1989. – № 2. – С. 39 – 40.

14. **Голованова Н. Ф.** Педагогические основы социализации младшего школьника : дисс. ... докт. пед. н. : 13.00.01 – общая педагогика / Надежда Филипповна Голованова. – Санкт-Петербург, 1996. – 327 с.

15. **Василинка М. І.** Виховання толерантності у молодших школярів засобами предмету „Музика” в умовах полікультурного простору [Електронний ресурс] / М. І. Василинка. – Режим доступу : http://archive.Nbuv.gov.ua/portal/natural/NVUu/Ped/2011_20/basilinka.pdf.

Byrko N. M.

Specific Features of Tolerance Formation of Junior Pupils

This article analyzes the specific features of tolerance formation of junior pupils in context of tolerance formation of primary school pupils. It is ascertained that nowadays the problem of tolerance among juniors became a subject of investigation for many scientists – native and foreign ones. It is clarified that the main cause, which effects the tolerance development in junior pupils, is introducing them into school environment as a special social space, which is characterized by social and cultural structure, major persons (teachers, educators), and a significant progress in information flows of informative and educational nature. The main types of juniors' tolerance have been defined and found, that junior pupils tolerance – is a natural tolerance with the elements of moral one, and it will continue to develop in middle and high school, provided the tolerant environment is created.

Key words: tolerance, tolerant person, junior's tolerant personality.

Відомості про автора

Бирко Надія Михайлівна – спеціаліст відділу освіти Хмельницької райдержадміністрації. Основні наукові інтереси зосередженні навколо проблеми підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.